
Somogyi Alfréd:

Református oktatás három évszázada Losoncon¹

Abstract: Reformed Religious Education in Losonc during Seventeenth through the Nineteenth Centuries

The study summarizes the history of the educational institutions of the Reformed Church of Losonc (Lučenec), especially the gymnasium, in the 17th-19th centuries. It describes the school's most significant and influential leaders in each century and the changes in the school's regulations, the role of the parish that ran the school in the maintenance and supervision of the educational institution. It describes the reorganisations and the importance of the school in the Reformed school system of the period under study.

Keywords: reformed, school, gymnasium, lyceum, Losonc (Lučenec)

Bevezetés

Református szempontból, Losonc, a Felvidék meghatározó városa, 1590-ben – egy a pusztító tűzvész után – áttért a református vallásra. A gimnáziumi szintű oktatásról a legkorábbi írásos adataink a 17. századból valók Nógrád megyéből és 4 gimnáziumról szólnak. Ezek igen gyér források. A négy közül az egyik gimnázium Losoncon működött, a kezdetektől egészen 1870-ig.

Az iskolatörténettel kapcsolatos források, amelyek alapján előadásomat tartom:

1. *Lossoncz Mező Váras című* kézirat, amelyben 1608 és 1789 közötti adatokat találunk a Losonci Református Egyház iskolájáról;

¹ A témát Böszörményi István: „Az egyház szeme fénye az Oskola”. A losonci református gimnázium (líceum) története című, 2016-ban, a Calvin J. Teológiai Akadémia gondozásában kiadott monográfiája alapján dolgoztam fel a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara által szervezett konferenciára. A tanulmány a 2022. június 17-n megtartott doktoranduszi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2. Patay János: *A losonczi ref. iskoláról való jegyzések. Kézirat 1807-ből, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban: Losonci iskola 1637-1807. I.23* jelzetű dosszié.
3. Ambrus Mór: Vázlatok a losonczi gymnasium háromszázados életéből című kiadvány, ami 1885-ben jelent meg Losoncon;
4. Scherer Lajos: A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története. Ami 1940-ben jelent meg Losoncon;
5. S mindezek felhasználásával és további levéltári anyagok alapján, Böszörményi István – több mint 20 éven át készített – monográfiája dolgozza fel legalaposabban a témát, „Az egyház szeme fénye az Oskola” című, 2016-ban, a Calvin J. Teológiai Akadémia gondozásában kiadott könyvében.

Az iskolatörténetet egy-egy kiemelkedő rektor időszakához kapcsolva szeretném bemutatni.

A 17. század legkiemelkedőbb rektora Menyői Tolvaj Ferenc volt Losoncon. Az iskola partikuláris iskolaként működött, az „anya iskola” a sárospataki kollégium volt. Menyői Tolvaj 1676-ban került a losonci református iskola élére és vezetése alatt jobb szervezettségű és magasabb színvonalú lett az intézmény. A haladó szellemű rektor – aki Comenius elveit követte – nagy támogatókra talált a Rádayakban. Ráday Gáspár, majd fia, Ráday Pál támogatása révén, külföldön végzett tanárokat tudott Losoncra hozni. A kardforgatásban és a verselésben is jeleskedő rektor, mégis a tankönyvírásban alkotott kimagasló értéket. Matematikai és aritmetikai munkákat adott ki, amelyeket nemcsak Losoncon használtak. Mindössze 3 éves losonci rektorsága alatt készült el az iskola két fontos dokumentuma: az iskola törvényei, amely magában foglalja a rektor, a gondnok és a szakács kötelességeinek leírását és egy jegyzék a rektorokról és a diákokról². Ez utóbbi katalógus 1676-tól 1731-ig, 24 rektor nevét tartalmazza. A 141 nevet tartalmazó diáknévsor pedig azért érdekes, mert mindössze 3 olyan családnevet találunk benne, ami helybéli, losonci család-

² Böszörményi István hivatkozása: Patay János: *A losonczi ref. iskoláról való jegyzések. Kézirat 1807-ből, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban: Losonci iskola 1637-1807. I.23* jelzetű dosszié.

névként is élt. Vagyis a losonci református gimnázium jelentősége túllépett a város és talán Nógrád megye határán is.

A 17-18. század fordulóján egy-egy iskolarektor csupán 2-3 évig állt az iskola élén. Az első olyan vezető, aki évtizedekre meghatározta a losonci iskola arculatát, Kármán András volt. Ez az intézmény második nagy korszaka, pontosabban a Kármánok korszaka.

A 18. század első éveiben a pestisjárvány valamint a reformátusok és az evangélikusok között kibontakozó felekezeti villongás okozott felbolydulást Losoncon. Ebben az időszakban lett Kármán András az iskola rektora – az 1730-as évek elején – és 3 évtizeden át állt az intézmény élén. A losonciak azzal keresték meg, még külföldi tanulmányai idején, hogy „vásároljon könyveket az iskolának, valamint szemléltető eszközöket a geographia és az astronomia tanításához, de ha lehet, a legolcsóbbak közül válogasson”³. Nős emberként érkezett Losoncra, felesége tíz gyermeket szült és közülük kettőt tudatosan úgy nevelt Kármán András, hogy át tudja majd adni nekik a losonci iskola vezetését. Nyugdíjazása után 1 évvel, 1761-ben halt meg. Az ő időszakában volt losonci diák a rimaszombati születésű, később neves debreceni professzor, Hatvani István is, aki a losonci egyháztanács 12 aranyforintos támogatásával indult el tovább tanulni Losoncról 1748-ban.

A líceum fenntartása a város kötelessége volt, s ebben az időszakban vezették be Losonc lakosaira nézve a sorban főzés gyakorlatát, vagyis a sorkosztot. Érdekesség kedvéért a vonatkozó szabályzat egyebek mellett kimondta, hogy „a ki netalán kivonná magát az ételküldés kötelezettsége alól, annak részére tisztességes temetés nem követelhető, amennyiben t.i. a scholabéliek az ilyenek temetésére nem bocsáttatnak ki.”⁴

A Kármánok korában létesült az iskola könyvtára is. Az első könyvtári leltárkönyvet 1762-ben kezdte írni Kármán András fia és utóda, Kármán József (a Fanny hagyományai írójának nagyapja). A könyvtár legnagyobb részét német, holland, svájci egyetemi városok-

³ Böszörményi i.m. 46.o.

⁴ Böszörményi i.m. 51.o.

ban kiadott 17. és 18. századi teológiai és filozófiai művek alkották. A jegyzék szerinti legrégebbi könyv Plutarchos: *De Vitae Illustrum Graecum et Romanorum* című művének 1512-es leydeni kiadása volt. Volt 14 magyar nyelvű könyv is a gimnázium könyvtárában, például Bod Péter: Szentírás értelmére vezérlő magyar leksikon-ja, vagy Vetssei István: Magyar Geográfiája. 1770-ig 518 tételt írtak be a könyvtár első leltárkönyvébe.

Ifj. Kármán András rektorságából fennmaradt egy 1766-os jelentés, amelyből kiderül, hogy „maga a rector úr tanította azokat a tudományokat, amelyek jövőjében mind a külső, mind pedig a belső statusban, mind a gazdaságra, mind pedig a katonai életre szükségessé. Nevezetesen a deák litteraturát, geographiát, historiát, a philosophiának és a theologiának első kezdetét. „A corrector tanította a syntaxist⁵ és a grammaticát, és a régi örökös subrector a rudimentát⁶. Egy praeceptor a deákok közül az olvasás és írás kezdetét. ... A classisok közül a logicát, rhetoricát és talán a poesist is magának kellett még akkor tanítani a rectornak.”⁷

S talán még egy érdekes adalék: 1769. december 28-án a losonci református egyház közgyűlése kimondta, hogy a tanítás teljesen ingyenes, tanítási díjat senkitől szedni nem szabad.⁸ Egy 1777-es kimutatásból tudjuk, hogy ebben az időszakban 56 diák jutott egy tanárra.

A 18. század utolsó harmada – a „Ratio Educationis” és a türelmi rendelet – sok változást hozott a losonci református gimnázium életébe is. A felvilágosodás a magyar nyelv tekintélyét is megemelte a gimnáziumban. Korábban még pénzbírsággal sújtották az a diákot, aki nem latinul beszélt a társaival.

Mária Terézia iskolareformja nyomán, felvettek még egy tanítót és a diákokat öt osztályba csoportosították át. A német nyelv erőltetésében az egyház, önállóságának veszélyeztetését, vagyis állami beavatkozást, birodalmi szándékot látott.

⁵ mondattan

⁶ Elemi ismeretek, „bevezetés”

⁷ Böszörményi i.m. 60.o.

⁸ Az adatot Böszörményi veszi át Ambrus Mór: Vázlatok a losonczy gymnasium háromszázados életéből című kiadványából, ami 1885-ben jelent meg Losoncon. (Továbbiakban: Ambrus)

Ezekből az időkből már több adat áll a rendelkezésünkre. Tudjuk, például, hogy 1785-ben 240 diákja van az iskolának (184 református, 54 evangélikus és 2 mai katolikus. 1786-ban már 328 diákja van a losonci gimnáziumnak, akik közül 150 a nemes, 161 a polgári és 17 a népi származású.⁹ A 18. század végére a város központjában álló református templom és annak szomszédságában álló iskola környékén, egy 8-10 épületből álló kész iskolanegyed alakult ki, a parókia, a rektorlakás és a tanító- és kántorlakások révén.

A 18. század utolsó éveiben a világlátott és öt nyelven beszélő Rozgonyi József professzor lett a losonci gimnázium rektora, aki jelentős reformokat vezetett be. Ekkor kezdtek el hazai és világtörténelmet valamint a földrajzot tanítani és olyan tantárgyakat, mint például: „levelek, nyugtatványok készítése”, „beszélgetési kísérletek”, „beszédecskék írása”, „versírási kísérletek”.

A 19. század személyi változásokkal indult. Az 1814/15-ös tanévben sikerült minden oktatói helyet megfelelően betölteni: Sebők Sámuel volt a theologia, Steller János a filozófia professzora. Kovács István a retorika és poetika, az evangélikus Mispál Gergely a syntaxis és grammatika, Nagy István a coniugatiók és a comparatio tanítója.¹⁰

Erre az időszakra az volt a jellemző, hogy a losonci egyháztanács, általában lelkészi szolgálatban álló, tudós férfiakat hívott meg Losoncra tanítónak. A szabadságharc előestéjén Losonc lakosainak a száma meghaladta a négyezret. A gyarapodó céhek, iparosok, kereskedők, a bőrgyár és helyi bankok egy új időszak kezdetét jelezték. Ami a város oktatási intézményeit illeti, a református gimnázium mellett a 19. század közepén 3 felekezeti elemi iskola, az evangélikus esperesség algimnáziuma, egy kisdedóvó és a tanítók és tanulók támogatására szolgáló ún. „nemzeti intézet” is működött a városban. A kaszinónak kölcsönkönyvtára volt, és 1833-tól működött helyben a Nyelvművelő Társaság. A gimnázium könyvtára ekkorra 4000 kötetre gyarapodott és 1847-ben megjelent a városban az első hetilap

⁹ Ambrus i.m. 8.o.

¹⁰ Ambrus i.m. 13.o.

Pelikán címmel. Ez az általános fellendülése kedvezően hatott a gimnázium fejlődésére is. A teológiai és filozófiai tanszék mellett létrehozták a természettudományi tanszéket is és így joggal várták, hogy a gimnáziumot átminősítik líceummá. Igaz, az egyháztanácsnak az volt a vágya, hogy collégiumot tarthasson fenn Losonc, de ezt a négy egyházkerület konventje nem támogatta. A líceumi besorolást 1833-ban megkapta Losonc, és nem álltak le, hanem egy évvel később létrehozták a jogtudományi tanszéket is. Az anyagi háttérrel példa nélküli összefogással, közadakozásból teremttették elő néhány hónap alatt, s meg is választották Sárvány Ferenc professzort, aki ősszel el is kezdte az oktatást.

A 19. század közepén szabályzatba került az is, hogy az oktatás nyelve, kizárólag a magyar. 1848 áprilisában a diákok nemzetőri kötelességet vállaltak, kiképzésük az első órákon történt. Losonc belekerült a szabadságharc eseményeibe. A diákság és a lakosok a városból kivertek a császári csapatokat, és megtámadták a beérkező oroszokat is. Három orosz tiszt meghalt, s ezt megtorolták a cár katonái: 1849. augusztus 9-én kifosztották és felgyújtották – gyakorlatilag porig égették – a várost. A református egyháznak elpusztultak a középületei: leégett a temploma, iskolái és az oroszok által elrabolt értékei meghaladták a 100.000 pengő forintot.¹¹ Megsemmisült a líceum könyvtára, az iskola különböző gyűjteményei és az egyház irattára és megtizedelődött maga a gyülekezet is. A korábbi 4.000 lakosból, 1850 nyarán még 2.000 lakosa sem volt Losoncnak. Ám a tűzvész után 4 nappal, a világosi fegyverletétel napján, Gyürky Pál főgondnok ludányi kastélyában összeült az egyháztanács, hogy döntsön az iskola újraindításáról. Tudták, hogy a korábbi líceumot nem tudják visszaállítani, de elindították az oktatást, a leégett templom mellett, viszonylag használható állapotban maradt tanácsteremben. 1851-ben elkezdődött az új templom építése, ezzel egy időben a régi iskolaépület átépítése, amit egy évvel később át is adtak.

¹¹ Böszörményi az egyház Igazgató Választmánya 1850.10.12-i jegyzőkönyvére hivatkozva közli az adatot.

A 19. század második felében számos átszervezést élt meg a református gimnázium. Volt algimnázium, összevonták az evangélikus iskolával és protestáns algimnáziumként működött és volt 6 osztályú közép-gimnázium is. Ezt adta át az egyház 1869-ben a magyar államnak. Az egyház vezetői szerződésben kötötték ki, hogy az oktatási intézményt adják át és nem az ingatlanokat. Sőt olyan kitételeket tettek, amelyek továbbra is szavatolták az egyházi fenntartás alatti gyakorlat folytatását. Például az ösztöndíj rendszert, vagy a szegély diákok tandíjmentességét. Így ért véget Losoncon az egyházi fenntartású gimnázium története. Az 1945-ös kommunista államosításig a losonci református gimnázium volt még „felekezeti jelleggel nem bíró 4 osztályos állami gymnasium”, majd „Magyar Királyi Állami Főgymnásium”, 1919-ben „Losonci Református Főgimnázium”, majd 1938-ig „Csehszlovák Állami Reform-Reálgimnázium”, végül 1939-1945 között, „A Magyar Királyi Állami Kármán József Gimnázium”. Az épületet visszakapta a református egyház, ma a Kármán József Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola működik a nagy múltú hajdani református gimnázium épületében.

Felhasznált irodalom

BÖSZÖRMÉNYI István: „Az egyház szeme fénye az Oskola”. A losonci református gimnázium (líceum) története. Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2016. ISBN 978-80-89899-00-5